

Еволюція близькосхідної політики США щодо Іраку (90-ті роки ХХ – поч. ХХІ ст.)

У статті аналізується еволюція близькосхідної політики США, зокрема щодо Іраку, в останнє двадцятиліття. Саме наприкінці 90-х років ХХ – на поч. ХХІ ст. Сполучені Штати Америки змушені були вдатися до концептуального перегляду своєї політики на Близькому Сході. Головними чинниками, що визначають політику США стосовно Іраку, є пошук способів військової та політичної присутності в регіоні, прагнення правлячих кіл Вашингтону встановити контроль над енергетичним потенціалом Іраку.

Ключові слова: Ірак, США, Близький Схід, зовнішня політика, міжнародні відносини, регіон.

Постановка наукової проблеми та її значення. Іракська проблема належить до найгостріших питань міжнародного життя й перебуває у центрі уваги світового співтовариства. Ірано-іракська війна, кувейтська криза 1990–1991 рр. та подальша міжнародна ізоляція Іраку свідчать про те, що на початку ХХІ ст. виникла потреба науково обґрунтованої концепції повернення Іраку в систему міжнародних відносин. Міжнародні відносини в регіоні Перської затоки ускладнюються наявністю зовнішнього фактору, тобто прямої участі у справах затоки США та інших країн Заходу.

Країни Перської затоки, які добувають й експортують нафту, посідають чільне місце у глобальній системі міжнародних відносин, у балансі військово-стратегічної рівноваги світового масштабу, в розвитку політичних, культурних і духовних традицій народів Сходу. Саме тому **актуальність теми** дослідження визначається рядом факторів міжнародного рівня, які підкреслюють значущість регіону Перської затоки в сучасній структурі світових політичних, торговельно-сировинних і валютно-фінансових зв'язків.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Для осмислення взаємин між США і країнами Перської затоки, впливу внутрішніх та міжнародних чинників на ці відносини важливе значення мали колективні монографії, праці істориків-міжнародників, публіцистів і дипломатів колишнього СРСР [8–10]. Проблемам діяльності американських нафтових монополій та транснаціональних корпорацій в зоні Перської затоки присвячені роботи С. Алієва, Р. Боронова, О. Примакова [10; 11] та інших авторів, у яких підкреслюється зростання під впливом енергетичної кризи значення для США близькосхідного регіону в цілому і зони Перської затоки зокрема. Перелічені автори свою головну увагу звернули на нові, були модернізовані методи сучасної експансії Сполучених Штатів Америки в Близькосхідному регіоні загалом та в Іраку зокрема.

Наукова полеміка навколо діяльності миротворчих організацій показала, що існує два діаметрально протилежні підходи щодо визначення місця і ролі миротворчих програм Ради Безпеки ООН та регіональних організацій у загальній системі заходів з підтримання й приведення до миру іракської держави. Більшість українських, російських і американських науковців (В. Бруз, О. Коппель, А. Бакланов, Г. Морозов, З. Безжинський, Ф. Гауз, П. Кенеді, Дж. Пікко) вважають, що діяльність ООН є невід'ємною складовою частиною будь-якої миротворчої операції, але особливість сучасної кризи навколо Іраку демонструє неефективність вжитих засобів з розблокування та свідчить про те, що ця міжнародна організація потребує реформування. Зокрема О. Коппель [6] підкреслює неефективність діяльності ООН в умовах наростання та загострення конфлікту навколо Іраку. Інші дослідники, насамперед американські (Б. Річ, С. Майнс), намагаються показати військове втручання до Іраку як найбільш ефективний «інструмент примушення до миру» та підкреслюють, що гарантом мирних перетворень у районі затоки мають стати Сполучені Штати.

Метою нашого дослідження – проаналізувати основні чинники формування політики США щодо країн Перської затоки загалом та Іраку зокрема, визначити стратегію та механізм її здійснення. Відповідно до мети поставлено такі завдання:

- виявити й проаналізувати чинники, що впливали на формування і реалізацію політики США стосовно країн Перської затоки;

- проаналізувати концептуальний складник американської політики в субрегіоні Перської затоки та виявити його взаємозв'язок із глобальною стратегією США;
- визначити місце країн Перської затоки в політичних, військово-стратегічних, ідеологічних та економічних інтересах США.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Серед країн світу, інтереси яких протягом кількох десятиріч тісно пов'язані з регіоном Перської затоки, найбільш яскраво демонструють свою політику Сполучені Штати Америки. Американська активність у зоні Перської затоки в 70-ті роки визначалася прагненням правлячих кіл Вашингтона зберегти і, по можливості, продовжити свій контроль над країнами і природними ресурсами регіону. В гонитві за досягненням цієї мети США, відкидаючи видимість будь-якої демократії, порушували права і суверенітет регіональних держав, намагалися нав'язати їм свою волю. Вже на рубежі 80–90-х років ХХ ст. США об'єктивно були змушені вдатися до концептуального переосмислення підходів до проблем Близькосхідного регіону в цілому і зони Перської затоки зокрема. Послаблення внаслідок ірано-іракської війни обох претендентів на роль лідера в регіоні відповідало інтересам Вашингтона, який домогся зникнення головної перешкоди на шляху посилення його військової та політичної присутності в цьому субрегіоні. У Вашингтоні з'явилася надія використати ситуацію, що склалася, для відновлення американських позицій як в Іраку, так і в Ірані. Але цю ж ситуацію мав намір використати й іракський президент С. Хусейн, який і «спробував установити нові правила у відносинах між Північчю та Півднем».

Кризу в Перській затоці не можна розглядати поза загальною ситуацією на Близькому Сході і у світі загалом. Ослаблення конфронтації у відносинах між Сходом і Заходом заклало основу для позитивного розвитку світових прогресивних процесів, створило фундамент мирного вирішення будь-яких суперечок. Проте нові принципи в міждержавних відносинах не торкнулися ще багатьох районів світу, у тому числі і Близького Сходу. Такий стан проблем ускладнюється й тим, що близькосхідна нафта, яка становить більше половини світових запасів, приковує до себе інтереси насамперед розвинених країн світу. США через особливе розміщення цього регіону, наявність тут великих сировинних запасів, передусім енергетичних, навіть оголосили його зоною своїх життєвих інтересів. Цим же пояснюється і постійне втручання у внутрішні справи близькосхідних держав ряду провідних країн світу [1, с. 76].

Відсутність єдності серед самих арабських країн, боротьба за лідерство в арабському світі перешкождали вирішенню багатьох регіональних проблем. Не сприяла консолідації арабських країн і тривала ірано-іракська війна, яка, виснаживши обидві держави, фактично не вирішила жодного з наявних тут спірних питань. Усі ці проблеми та багато інших більш дрібних чинників і суперечностей зумовили розстановку політичних і військових сил в озброєному конфлікті з Іраком. З одного боку виявилися США, їх партнери по НАТО і регіональні союзники (передусім Ізраїль, Єгипет, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати), з іншого – Ірак, Йорданія і Ємен, з третього – країни, що засудили анексію Кувейту, проте не взяли безпосередньої участі у війні [7, с. 21]. Крім того, потрібно мати на увазі, що попередня розстановка військово-політичних сил у ході самого конфлікту могла зазнати істотних змін. Це було пов'язано з можливою зміною характеру війни у разі вступу до неї Ізраїлю або загрози знищення Іраку як самостійної держави [1, с. 76].

Формальною причиною кризи в Перській затоці стала окупація території Кувейту Іраком. Як привід для захоплення Кувейту Ірак використовував давні територіальні претензії і звинувачення проти Кувейту і Об'єднаних Арабських Еміратів в тому, що вони, перевищуючи квоти країн-експортерів на здобич нафти, знижують світові ціни на неї і тим самим підривають економіку Іраку [1, с. 76]. Після провалу іраксько-кувейтських переговорів у Джадде (Саудівська Аравія) в ніч із 1 на 2 серпня 1990 р. Ірак увів свої війська на територію Кувейту. 8 серпня С. Хусейн оголосив про анексію Кувейту, а через двадцять днів проголосив його 19-ю провінцією Іраку.

Озброєну акцію Іраку зразу ж засудила світова громадськість. Із серпня на надзвичайній сесії Ради НАТО було схвалено політичні й економічні санкції проти Іраку і висловлено загальну підтримку політики США. Всі учасники сесії заявили про готовність допомогти у врегулюванні конфлікту. Реалізуючи свої задуми і плани, американці та їх союзники в період від 7 серпня 1990 р. до

січня 1991 р. провели операцію під кодовим найменуванням «Щит пустелі». Під час цієї операції в зоні Перської затоки було створено наймогутніше з часів в'єтнамської війни (1964–1973 рр.) угруповання військових сил флоту. Сенс операції «Щит пустелі» полягав у зосередженні й нарощуванні військ та кораблів союзників по антиіракській коаліції в районі конфлікту. Завдання полягало в перекиданні важкого озброєння і бойової техніки, засобів матеріально-технічного забезпечення всіх видів збройних сил, а також в організації планового постачання військ, розгорнутих у зоні Перської затоки. Сама операція була проведена в стислі терміни і була практичною перевіркою планів стратегічних перекидань сил швидкого розгортання зі США і країн НАТО на Близький Схід [5, с. 22].

Тим часом активні спроби світової спільноти врегулювати кризу, викликану окупацією Іраком Кувейту, завершилися безрезультатно. 17 січня 1991 р. відповідно до рішення Ради Безпеки ООН багатонаціональні сили антиіракської коаліції почали військові дії під кодовим найменуванням «Буря в пустелі». Військовий конфлікт у зоні Перської затоки зі всією очевидністю демонстрував велику роль військово-повітряних сил для досягнення перемоги супротивником. А невдалі рішення командування іракських озброєних сил для відбиття повітряних ударів багатонаціональних сил, прорахунки в оцінці вірогідних дій на суші, слабка організація бойових дій і майже повний брак взаємодії між військовими частинами зумовили поразку іракської армії [6, с. 70]. Криза в Перській затоці знову підтвердила, що Близький Схід ще тривалий час залишиться вогнищем міжнародної напруженості, де боротьба за енергетичні ресурси і сфери впливу не раз призводила і може призвести в майбутньому до розгортання військових конфліктів і локальних воєн.

Складнощі міжнародно-політичної ситуації навколо Іраку у 90-х роках ХХ ст. змінилися не менш напруженими роками ХХІ ст. Можна без перебільшення констатувати, що у 2002–2003 рр. найголовнішою міжнародною проблемою була іракська. Адже в цьому регіоні назріла друга американо-іракська війна, яка цього разу вилася у збройний конфлікт між Іраком, з одного боку, та США і Великою Британією – з іншого, й мала дві фази: регулярну і партизанську [4, с. 24]. Тривалість бойових дій регулярної кампанії не перевищувала півтора місяця. Ця війна стала в багатьох аспектах наступницею «Бурі в пустелі», але мала і досить багато характерних рис, які принципово відрізняють її від попередньої [3, с. 81].

Першим важливим парадоксом війни став антидемократичний засіб прийняття рішення про її початок. Для її виправдовування наймогутнішій державі світу не вдалося залучити навіть механізми ООН; в останній момент, коли стало очевидно, що проект американської резолюції щодо дозволу вирішувати іракське питання силовими засобами буде заблоковано, США зняли його з розгляду в Раді Безпеки і почали діяти, не беручи до уваги наявної системи міжнародного права. Соціологічні опитування в різних країнах доводили, що значна більшість населення планети не бачить загрози в Іраку і не схвалює інтервенції під проводом США [2, с. 5]. Тобто заради усунення антидемократичного режиму, який не рахується з громадською думкою, країни-демократії (Велика Британія, Іспанія, Італія, Польща, Данія тощо) всупереч демократичним традиціям ігнорували волю власних громадян у такому надзвичайно важливому питанні, як участь країни у військових діях або різнобічна допомога іншій країні-комбатанту, що, відповідно, нівелює ті самі демократичні цінності, на захист яких вони нібито виступили [5, с. 20].

До того ж, щоб запевнити власну та світову спільноту в безпеці режиму С. Хусейна, Вашингтон і Лондон змушені були відверто фальсифікувати дані розвідки щодо іракської зброї масового ураження (ЗМУ). Американська адміністрація замість справжніх документів ЦРУ використала для публікації з точністю аж до граматичних помилок дисертаційну роботу, яку було написано в 1991 р. Т. Блер, британський прем'єр-міністр, запевнив депутатів парламенту, що іракський уряд, якщо буде потреба, має можливість залучити ЗМУ протягом 45 хв [1, с. 70].

Обидва факти після закінчення операції стали об'єктами розслідування з боку спеціальних парламентських комісій, хоча, як і очікувалося, безрезультатно стосовно тих, хто організував цю дезінформацію. Нарешті, зброї масового ураження, згідно з доповіддю Д. Кея, голови комісії з її розшуку, США не пощастило знайти навіть через п'ять місяців по завершенню регулярної війни, хоча на той момент загальні витрати американської скарбниці на пошук ЗМУ сягали близько 300 млн дол. [3, с. 81; 2, с. 6].

На вимогу президента Буша конгрес вотивав ще 600 млн задля тих же цілей, але невдовзі сам Д. Кей визнав відсутність в Іраку хімічної чи бактеріологічної зброї, жорстко критикував адміністра-

цію і особисто Дж. Буша, після чого був відправлений у відставку. Показово, що за часів адміністрації Клінтона Дейвід Кей сповідував досить критичну позицію стосовно іракської політики США, наполягаючи на необхідності її модифікації у жорсткіший бік [2, с. 6].

Після року імітації пошуків ЗМУ на території Іраку держсекретар К. Пауелл, міністр оборони Д. Рамсфелд, а пізніше сам Дж. Буш змушені були визнати відсутність бактеріологічної, хімічної і тим більше атомної зброї в Іраку. Доволі парадоксально на цьому тлі виглядає той факт, що детальні аргументовані доповіді тоталітарної влади Іраку про відсутність у країні ЗМУ, які вчасно отримали члени РБ ООН, не взяли до уваги демократичні країни, що вдалися до примітивної підробки документів задля початку війни на Близькому Сході.

Від самого початку друга іракська війна розвивалася не за тим сценарієм, який пропонували у Вашингтоні чи Багдаді. Загалом зіткнення найпотужнішої військової машини світу з підрозділами федаїнів та регулярної іракської армії нагадувало суміш парадоксів [5, с. 21].

Значним алогізмом цієї війни стала неготовність баасистського керівництва Іраку до адекватних дій у відповідь, хоча з кінця 2002 р. було очевидно, що агресія неминуха. Всупереч повідомленням багатьох інформаційних агентств не було заміновано стратегічні траси, мости через Євфрат у районі Насирії, нафтові свердловини і родовища. Спостерігачі, незалежно від того, були вони прихильниками силової акції проти Іраку чи навпаки, прогнозували, що Кувейт, головний плацдарм агресії, та Ізраїль, з політичних міркувань, мають зазнати іракських ракетних ударів із погляду поліпшення становища власне Іраку, однак за всю війну було лише кілька слабких спроб обстріляти кувейтську територію [1, с. 70]. Після завершення кампанії американські війська здобули чимало доказів, що ракет і снарядів у іракській армії більш ніж достатньо для цього, але уряд продемонстрував неспроможність використати їх вчасно. Можна було б припустити, що Багдад не завдавав ударів по Кувейту з відчуття арабського братерства, якби не пригадувалася далеко не братська поведінка тих самих іракців на кувейтській території в 1990–1991 рр.

Усе вищезгадане являло собою органічну цілісність із прикладами справжнього героїзму, якого арабський світ вже давно не бачив. Оборону невеличкого містечка Умм-Каср іракський посол в Росії справедливо порівнював із захистом Брестської фортеці. Майже два тижні це місто відбивало атаки військ коаліції, хоча воно розміщене впритул до кувейтського кордону і кількість його захисників, за даними Бі-Бі-Сі, не перевищувала 120 осіб [1, с. 70]. Нападники мали багатократну чисельну перевагу і були озброєні найсучаснішою технікою, чого катастрофічно бракувало в Умм-Касрі іракцям. Тричі американці заявляли, що Умм-Каср захоплений, і кожного разу це спростовувалося діями його захисників [3, с. 81].

Боями за Умм-Каср починаються американо-британські парадокси цієї війни. Кожна з цих держав може впоратися з кількома арміями, які перебувають на рівні озброєння й оперативної тактичної підготовки, притаманних тогочасним збройним силам Іраку. Однак тут вони виявили слабкість і невпевненість. Під час боїв за Насирію, Зубейру, Кербелу, Неджеф, Басру і Багдад штаби армій союзників, як і бойові частини, часом демонстрували відверту безпорадність [1, с. 71].

Найбільш вдало було захоплено Багдад. Після кількох безрезультатних зіткнень з іракцями, коли всі спроби закріпитися в місті були паралізовані частинами Республіканської гвардії, коли навіть бої за аеропорт під іракською столицею точилися з перемінним успіхом, оборона Багдада дивовижним чином зникла разом з оборонцями. Цей парадокс більш-менш удалося прояснити. Завдяки дочкам С. Хусейна стало відомо, що у підсумку війну виграла не модернізована зброя Пентагона, а розвідка, налагодивши контакт з частиною іракського генералітету й умовивши їх припинити опір за відповідну винагороду [3, с. 83].

Наступний парадокс стосується невдалих спроб встановити контроль над світовою громадською думкою з боку наддержави, яка контролює більшу частину світового медіа-простору. Інформаційну війну, на відміну від «Бурі в пустелі», американські ЗМІ програли. Широко декларуючи наявність ЗМУ у С. Хусейна, вони наполягали, що роззброєння Іраку необхідне, оскільки затиснутий у кут багдадський лідер обов'язково його використає. Крім того, іракська ЗМУ може потрапити до рук терористів з організації «Аль-Каїда». Логіка цих звинувачень була досить сумнівною. По-перше, з них ясно, що безпеку від Багдада слід чекати саме у разі війни, а не навпаки. По-друге, незро-

зуміло, які підстави американські аналітики мали для того, щоб вважати повний колапс державної машини Іраку надійним захистом від гіпотетичних спроб «Аль-Каїди» заволодіти ЗМУ. Цікаво також, що, звинувативши іракське керівництво в усіх гріхах, урядовці США разом із тим закликали його бути гуманним і не руйнувати нафтові свердловини [1, с. 69].

Парадоксальним є також непрофесійне маніпулювання цифрами і фактами керівництва США під час воєнних дій. Цілком природно, що будь-яка армія намагається знизити власні втрати і завищити втрати противника. Але якщо під час першої іракської війни американське командування при підтримці ЗМІ робило це досить успішно, то у 2003 р. ситуація змінилася. Нестачу гучних успіхів союзники компенсували відвертою фальсифікацією, що помітно впадало у вічі. Велику кількість загиблих із самого початку кампанії списували на техногенні причини, аварії, катастрофи. Натомість активно поширювали інформацію щодо втрат і становища іракських військ, яку протягом доби доводилося спростовувати.

Інтервенція в Ірак із самого початку виглядала як контрпродуктивна з погляду ідеологічної та геополітичної користі США на міжнародній арені. Вона спровокувала величезну геополітичну небезпеку – можливий територіальний колапс Іраку внаслідок громадянської війни. Окупація країни призвела до рішучого розколу між сунітами та шиїтами Іраку [1, с. 71]; курдська проблема погрозувала в будь-який момент вийти з-під контролю США, підриваючи стабільність у ключових країнах Близькосхідного регіону і провокуючи напругу у відносинах США зі своїм давнім союзником – Туреччиною. З погляду боротьби з ісламським тероризмом операція проти Іраку виглядає відверто безглуздою. Баасистська ідеологія не має нічого спільного з релігійним екстремізмом. Навіть американські фахівці-близькосхідники визнавали, що режим С. Хусейна викликав стійке роздратування в колах ісламістів [2, с. 6].

Висновки. Аналіз документів та доступних матеріалів дав змогу зробити низку узагальнювальних висновків: іракське питання стало ключовим у програмі антитерористичної боротьби, яку в останнє десятиліття проводить США, та має далекосяжні стратегічні цілі; враховуючи брак міжнародної підтримки позиції США стосовно військових акцій проти Іраку, потрібно було шукати способи для її забезпечення, про що й піклувалася адміністрація Сполучених Штатів Америки; зміну режиму влади в Іраку по-різному сприйняли у світі, як і ставлення світового співтовариства до американської військової акції проти Іраку, особливо, враховуючи той факт, що жодних підтверджень виготовлення Іраком біологічної, хімічної чи ядерної зброї в ході військової окупації виявлено не було; після року імітації пошуків ЗМУ на території Іраку держсекретар К. Пауелл, міністр оборони Д. Рамсфелд, а пізніше сам Дж. Буш змушені були визнати, що в Іраку немає бактеріологічної, хімічної, а тим більше атомної зброї. Доволі парадоксально на цьому тлі виглядає той факт, що детальні аргументовані доповіді тоталітарної влади Іраку про відсутність у нього ЗМУ, які вчасно отримали члени РБ ООН, не взяли до уваги демократичні країни, що вдалися до примітивної підробки документів задля початку війни на Близькому Сході.

Джерела та література

1. Бейлс А. Уроки Иракского кризиса / А. Бейлс // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – № 9. – С. 70–76.
2. Береговой Я. И. История военных конфликтов / Я. И. Береговой // Педагогика толерантности. – 2004. – № 2–3. – С. 4–31.
3. Братский Й. Ирак и арабские страны: традиционный конфликт и роль США / Й. Братский // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 11. – С. 81–90.
4. Врагов Т. Ирак – драматизм і трагізм подій / Т. Врагов // Політична система сучасної України. – 2002. – № 8. – С. 24–25.
5. Галушко С. О. Война против Ирака: общий обзор по предварительным итогам / С. О. Галушко // Персонал. – 2003. – № 9. – С. 18–23.
6. Коппель О. А. Перська затока: проблема безпеки в 80–90-ті роки / О. А. Коппель. – К. : Либідь, 2000. – 597 с.
7. Сафренчук В. Дипломатическая история «Бури в пустыне» / В. Сафренчук // Международная жизнь. – 1996. – № 10. – С. 23–32.
8. Современные внешнеполитические концепции США. – М. : Наука, 1999. – 598 с.

9. Стратегия США в условиях научно-технической революции. – М. : Наука, 1979. – 322 с.
10. Примаков А. Е. Анатомия ближневосточного конфликта / А. Е. Примаков. – М. : Наука, 1998. – 431 с.
11. Примаков А. Е. Персидский залив: нефть и монополии / А. Е. Примаков. – М. : Наука, 1999. – 179 с.

Стрильчук Людмила. Ирак в ближневосточной политике США: эволюция и результаты (90-е годы XX – нач. XXI в.). В статье анализируется эволюция ближневосточной политики США, в частности, в отношении Ирака в последнее двадцатилетие. Именно в конце 90-х годов XX – начале XXI в. США были вынуждены прибегнуть к концептуальному пересмотру своей политики в регионе Ближнего Востока. Главными факторами, определяющими политику США в отношении Ирака, являются: поиск путей военного и политического присутствия в регионе, стремление правящих кругов Вашингтона установить контроль над энергетическим потенциалом Ирака. После военного решения конфликта США получили контроль над территорией и экономическим потенциалом Ирака. Их военная акция не получила поддержки международного сообщества и была осуждена большинством арабских государств. Не найдя на территории Ирака никаких доказательств предъявленных обвинений, США пытались через средства массовой информации оправдать свою агрессию.

Ключевые слова: Ирак, США, Ближний Восток, внешняя политика, международные отношения, регион.

Strilchuk Lyudmyla. Evolution of U. S. Middle East Policy on Iraq (90-ies of XX – Beginning XXI Century). This article analyzes the evolution of U. S. Middle East policy, particularly in Iraq in the last two decades. It was the late 90-ies of XX – beginning of XXI century, the United States had to resort to conceptual revision of its policy in the Middle East. The main factors that determine U. S. policy on Iraq are: finding ways military and political presence in the region, the desire of the ruling circles in Washington to gain control over energy potential of Iraq. After a military solution to the conflict, the United States gained control over territory and economic potential of Iraq. Their military action is not supported by the international community and was condemned by most Arab states. Not finding in Iraq any charges, the U. S. tried through the media to justify their aggression.

Key words: Iraq, USA, Middle East, foreign policy, international relations, region.

Стаття надійшла до редколегії
18.04.2013 р.